

ArkDes, Arkitektur och designcentrum

Stockholm

"Kiruna Forever"

Utställningen pågår till 7 februari 2021.

Kiruna Forever på ArkDes

En utställning om en stad i rörelse

Natten till den 18 maj inträffade ett gruvskalv på mer än 1000 meters djup i Kirunagruvan. Sprickor och hålrum i berget framkallade ett skalv med magnituden 4,8. Ett historiskt svenskt rekord väckte stora delar av Kirunas härdade befolkning. Som introduktion till utställningen "Kiruna Forever" överträffar skalvet åsynen av järnmalmspellets och monumentala foton av industrilandskap i arktisk natur. ArkDes, Sveriges Arkitektur och designcentrum, frammanar under det kommande halvåret bilden av en stad, som i alla avseenden är stadd i rörelse.

Den pågående förändringen av Kirunas stadskärna är en omvandling av gigantiska mått. Allt som gäller Kiruna har denna magnitud. Staden vilar på en av världens största sammanhängande järnmalmkroppar. Dagens gruva är världens modernaste underjordsgruva och producerar 80 % av all järnmalm i EU. I tjugo år var Kiruna till ytan världens största stad. Rekordet höll sig till 1968, året före den stora gruvstrejken i Malmfälten. Störst i Sverige är stan fortfarande. Från lägenheterna i kvarteret Ortdrivaren har de boende haft utsikt mot Sveriges högsta berg Kebnekaise. Att stadskärnan på grund av gruvans expansion nu flyttas tre kilometer mot nordost låter nästan futtigt i sammanhanget. Av stadens 2200 innevånare måste en tredjedel flytta från hus och hem, som utplånas. ArkDes kopplar nu grepp om Kirunas tillgångar och förluster och speglar detta genom några av stadens övriga kännetecken; rikedomerna på konst, arkitektur och engagerade samhällsmedborgare.

– För att samhället ska få finnas behöver malmen brytas men för att malmen ska brytas måste samhället samtidigt rivas. Så sammanfattar journalisten Erik Niva gruvsamhällets villkor i en text i utställningens katalog. Han växte upp i Malmberget 12 mil söderut, ett parallellt samhälle, som ännu mer och ännu tidigare drabbats av gruvskalv och påtvingad flytt. Bildsekvenser där pittoreska trähus från tidigt 1900-tal fraktas på flak genom Kirunas gator får ofta representera vad som sägs vara flytten av en stad. Men det mesta rivs, klargör författaren Ann-Helén Laestadius i en annan katalogtext. Hon växte upp i kvarteret Ullspiran, som byggdes 1968-69. Hennes barndomsmiljö var det första som slogs sönder av grävskopor i april 2015. Laestadius och Niva är yngre röster, som i katalogen förmedlar sina förvärvade erfarenheter och insikter från Malmfälten. Men utställningen om Kiruna bygger också på den attraktionskraft platsen, som biprodukt till mineralutvinningen, har haft på kreativa element allt sedan malmbanan byggdes så att den moderna gruvdriften kunde inledas kring det förra sekelskiftet. LKAB och staden har medvetet byggt prestige på att uppdra åt namnkunniga stadsplanerare och arkitekter att, för att undvika ruckel och skjul, skapa människovärdiga boningar i den nya staden. På samma vis som under det tidiga 1900-talet har nu samtidens arkitektelit lockats att konkurrera om uppdragen i det framväxande nya Kiruna. Arkitektnamnen haglar. Den som först gjorde mig uppmärksam på att någonting är i görningen i Malmfälten var fotografen Erik Holmstedt med utställningen och boken *Inte längre mitt hem* 2008 om hemorten Malmberget. Till ArkDes har nu ett antal konstnärer och fotografer getts uppdrag att bevittna och rapportera om den pågående processen och dess konsekvenser.

VOLYM

Man gör det i samarbete med Konstmuseet i Norr, där nästan samma utställning öppnar i Kirunas nya stadshus Kristallen, en av få byggnader, som idag står färdiga i stadens nya centrum.

Så vad får man då se av Kiruna på ArkDes? Besökarens väg in i utställningen sker genom en symbolisk portal gjord av rönträ och samiska sjalfransar av den nutida konstnären Outi Pieski. Målningar av Helmer Osslund, Axel Törneman och Carl Wilhelmsson strax intill minner om den förste gruvdisponenten Hjalmar Lundbohms roll som konstsammlare och mecenat. Bland äldre kartor över berg och malmtillgångar får vi chans att se Hans Ragnar Mathisens karta över Såpmi från 1975. Utan nationsgränser men med alla ortsnamn på samiska. En modell av staden som sedan 1962 informerat om förändringar i stadsmiljön åskådliggör nu gruvans pågående expansion under stadsbebyggelsen. I en animerad modell av det vinnande planförslaget Kiruna Forever från White-arkitekter får vi se hur den nuvarande staden delvis utradas. Arkitekten Ralph Erskine har producerat ett stort antal idéskisser till urban arktisk miljö. Ur en större plan har de karaktärsfulla höghusen i kvarteret Ortdrivaren förverkligats. Snart ska de bort.

Arkitektur ger upphov till bildgenren arkitekturfotografi. I en gigantisk flygbild har Iwan Baan fångat den nuvarande Kirunagruvans industriområde. Med sina medarbetare följer han sedan järnets väg ut i världen vilket visualiseras på ett antal posters med engelsk text. Det kommer knappast som en överraskning att järn från Kiruna återfinns i Londons tunnelbana, i pipelines från USA till Mexiko eller i skyskrapor i Dubai. Någonstans hade jag velat se siffror om Kirunagruvans betydelse för den svenska statskassan och den påstådda svenska välfärden. Utställningen säger sig vilja diskutera mineralutvinningens egentliga pris och frågar om det finns gränser för dess följdverkningar på allt biologiskt liv. I ett av flera verk, som belyser frågan visar Fanny Carinasdotter, Anja Örn och Tomas Örn försvinnande natur invid byar och hem kring Aitikgruvan. Strax innan polarnatten föll hann fotografen Erik Lefvander dokumentera rumsligheter i det övergivna stadshuset, som förklarades vara byggnadsminne 2001 men revs 2019. Delar av inredningen har dock räddats och återuppstått i en vacker del av utställningen. Vi kan bokstavligen ta på detaljerna av trä, sten och textil, vila ut på skinsoffor eller ta plats i den något nötta talarstol varifrån strejkande gruvarbetare tog till orda inför sina arbetskamrater 1969-70.

För vad vore Kirunas natur och mineralfyndigheter värda utan stadens levande tillgång – dess humankapital? I flera engagerande verk framträder människorna i Kiruna i ljud och bild på ett sätt som övertygar vem som helst om värdet och glädjen med att leva här. I samma mån lyckas de också göra sina stundande förluster begripliga. Videokonstnären Liselotte Wajstedt, med ursprung i samebyarna Lainiovuoma och Saarivuoma, för oss hem till familjer och boende i kvarteren Ortdrivaren och Ullspiran medan grävskopor öppnar avgrunden invid en lekplats. I omsorgsfullt skapade hem i Ortdrivaren ger kvinnor kring ett trivsamt kaffebord uttryck för kritik, sorg och vrede när de granskar LKAB:s ekonomiska bud inför den oundvikliga flytten. I ljud- och bildverket *Silvertungan, den stora gruvstrejken* gör Ingela Johansson en rekonstruktion av de stormöten, som hölls under den 57 dagar långa strejken. På 57 minuter får vi se och höra män och kvinnor, som tog till orda då. Verket återger inte bara deras åsikter och tänkande utan förmedlar också det språk som talades under denna historiska period. Det är ovärderligt. Installationen upplevs bland fragmenten av det rivna stadshuset. Verket ingår dock inte i den version av utställning som visas i Kiruna. När jag ser bilden av Joar Nangos installation *Girjegumpi* i utställningskatalogen är jag beredd att lösa in mina samlade

VOLYM

priopoäng hos SJ och ta nattåget norrut. Men inser att Corona-pandemin tills vidare hindrar mig. Nangos förslag till samiskt bibliotek visas bara i Kiruna.

Utställningens katalog kan först verka för tung och för tjock. Men jag fastnar snart i texterna. Här beskrivs i ord vad som står på spel. Flytten av Kiruna kommer att gälla högst femtio hus. Resten rivs. Byggnader som tidigare definierats som byggnadsminnen har genom nya beslut förlorat sin rang och rivits. Den förr så inbjudande järnvägsstationen har mött samma öde som stadshuset. Bara klocktornet och två symboliska dörrhandtag följde med till den nya staden. Det Kiruna vi känner är byggt klimatanpassat i en gynnsam sydvästslutning där gatorna är svängda så att blåsten mildras. Ett planförslag från Wilhelmson arkitekter 2006 följde denna organiska struktur. Det antogs först för att sedan förkastas. Det nya Kiruna ligger på en flack före detta gruvtomt. Kvinnorna vid kaffet i Ortdrivaren talar om hur kallt och blåsigt där är. Strax intill ligger en soptipp där kråkor trivs. Någon föreslår att stadsvapnets stolta fjällripa borde bytas ut. Flytten påverkar infrastrukturen vida omkring där samebyarna Gabnas och Laevas redan har hård konkurrens om utrymmet. Sametingets planerade parlamentsbyggnad får inte plats. Den ska byggas i Östersund. Gruvans livslängd på nuvarande huvudnivån beräknas sträcka sig till 2035. Det triumferande utropet Kiruna Forever är White-arkitekters motto för den vinnande utvecklingsplanen för den nya staden. Förhoppningen är att Kiruna ska vara en attraktiv plats för människor även sedan malmen tagit slut. De kirunabor, som vill bo kvar i staden kommer, hur de än väljer, att få väsentligt höjda boendekostnader.

Utställningen Kiruna Forever har förutsättningar att locka en internationell publik. Den spridda föreställningen att staden flyttas och att husen rullar iväg på hjul kan säkert fånga intresset hos både vuxna och barn. Den som fördjupar sig i katalogen får veta mer än så.

Text: Margareta Klingberg.

Foto: Margareta Klingberg, Liselotte Wajstedt, Johan Dehlin.

Volym 2020-06-15